

Katedra teórie hudby v spolupráci s Centrom výskumu
Hudobná a tanečná fakulta Vysokej školy múzických umení v Bratislave

PREZENTÁCIE – KONFRONTÁCIE 2014

Hudobná interpretácia – teória a prax

Zborník príspevkov z 12. ročníka muzikologického seminára

Zažil jsem konec romantismu v Čechách¹

Poznámky k interpretaci Smetanovy *Mé vlasti*²

Petr Daněk

Katedra teorie hudby, HTF VŠMU v Bratislave
Ústav hudební vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
e-mail: petr.danek@ff.cuni.cz.

Abstrakt:

Der Beitrag ist in Form eines Essays geschrieben, als Erinnerung an die Aufführung von Bedřich Smetanas Zyklus von symphonischen Dichtungen *Mein Vaterland* anlässlich des Internationalen Musikfestivals Prager Frühling im Jahre 1996. Diese fand unter dem Dirigenten Sir Roger Norrington mit seinen London Classical Players statt. Da es sich dabei um einen Versuch im Sinne der „historischen Aufführungspraxis“ und in der Interpretierung eines ausländischen Dirigenten und Ensembles gehandelt hat, war das Prager Konzert von einer heftigen Diskussion und auch emotionellen Reaktionen vonseiten des Publikums und vor allem der Kritik begleitet. Mit dem Zeitabstand zeigt es sich jedoch, dass diese, später auch als CD erschienene Aufführung, zur größeren Verbreitung dieses Werkes Smetanas als ganzen Zyklus und zu dessen Verständnis ohne falsche nationale Akzente beigetragen hat. Der Autor des Artikels war zur Zeit der genannten Prager Aufführung Dramaturg des Prager Frühlings-Festivals.

Klíčová slova:

Autentická interpretace – hudební kritika – Bedřich Smetana – festival – dramaturgie – *Má vlast* – Pražské jaro

- 1 Následující příspěvek není textem vědeckým. Myšlen je spíše jako esej, svědectví či vzpomínka na událost, která byla v historii hudební interpretace v Čechách důležitá. Či se alespoň domnívám.
- 2 Celý příspěvek si dovoluji připsat památce Vladimíra Lébla, kterého jsem měl možnost poznat v osmdesátých letech minulého století v Ústavu teorie a dějin umění ČSAV. I když to možná někomu přijde zvláštní, k napsání této vzpomínky mě motivoval jeho zapomenutý text, původně přednáška pro Divadlo hudby: LÉBL, Vladimír: Brno šedesátých let, In: *Opus musicum*, roč. 22, 1990, č.6, s. 161-167.

Pro Čechy je Smetanova *Má vlast* ikonou.³ S obsahovým mimohudebním výkladem tohoto cyklu symfonických básní se celé generace setkávají opakovaně již v procesu školní výuky. *Má vlast* je charakterizována většinou jako „svrchovaně umělecké vyjádření nadčasové ideje vlastenectví, ušlechtilých citů lásky k vlasti a národu“⁴ a jako příklad vzorové programní hudby. Jako každý svrchovaný národní symbol byla *Má vlast* dlouho chápána jako dílo ryze a pouze české.⁵ Po desetiletí zahajovala hudební festival Pražské jaro a toto provedení bylo považováno za národní svátek hudby. Odehrávalo se, a většinou i dodnes odehrává, za přítomnosti prezidenta republiky a dalších představitelů aktuální politické moci. Úvodní koncert Pražského jara byl vždy sledován širokou veřejností a sehnat na něj vstupenky bylo po desetiletí nadlidským úkolem a snem. Česká televize a rozhlas stále a opakovaně přenášela tento koncert a kritici se neustále předháněli v nových minuciózních poznámkách k interpretaci, která se ale v zásadě vůbec neměnila. V podvědomí hudební veřejnosti byla dlouhodobě zakořeněna představa, že českost tohoto díla může být interpretována pouze nejlepším českým orchestrem za řízení českého dirigenta.

V květnu roku 1996 zahájil MHF Pražské jaro poněkud netradičně. K úvodnímu koncertu, na kterém se tradičně hrála Smetanova *Má vlast*, pozval poprvé v dějinách tohoto festivalu zahraniční orchestr s nečeským dirigentem. A to nikoliv orchestr běžný, ale rovnou soubor, jehož jeho dirigent a duchovní otec Rogger Norrington předurčil k interpretaci, která se v té době v Čechách nazývala historicky poučená. Pražská posluchačská obec, zvyklá na roky stále se opakujících a zvukově a interpretačně téměř sluchových koncertů především v interpretaci České filharmonie, byla z velké části překvapena. O mnoho více však byla překvapena či spíše pobouřena obec muzikantská. Rozhodnutí, které vedlo k tomuto kroku, považovala většina profesionálních pražských hudebníků zavedených symfonických těles za svatokrádež, za čin nekompetentní, ohrožující dobré mravy a kazící desetiletí budovaný vkus. Muzikologické autority pak chápaly celou událost za zlovolnost a nevkusný kosmopolitismus. Protože jsem byl iniciátorem této myšlenky a v postavení dramaturga festivalu i jedním z jejich realizátorů, dovolím se v dnešním příspěvku se k celé záležitosti vrátit v krátkém komentáři. Nejsem samozřejmě komentátor objektivní. Příliš jsem byl do celé záležitosti vtažen pracovně i osobně. Nicméně časový odstup mi dává možnost se na vše podívat objektivněji, s nadhledem a možná i humorem. Můj příspěvek tak bude spíše komentářem, neseným i osobními vzpomínkami na událost, která se neobešla bez velkých emocí. Nicméně musím přiznat, že na celou záležitost vzpomínám rád a s určitou nostalgií. Už jen proto, že to byla zřejmě poslední hudební událost v Praze, při které se lidé přeli na ulici a v restauračních zařízeních o pojetí interpretace vážné hudby. Mám pocit, že zcela symbolicky poté nastoupila

3 RAK, Jiří: „Má vlast“ a české vlastenectví“, In: *Dějiny a současnost*, roč. 12, 1996, č. 2, s. 20-24.

4 RAK, Ref. 2, s.20

5 K pojetí *Mé vlasti* srov. kupř. SMETANA, Bedřich: *Má vlast*. Cyklus symfonických básní, předml. F. Bartoš, SNKLHU Praha, 1958; LÉBL, Vladimír– LUDVOVÁ, Jitka: *Dobové souvislosti Smetanovy Mé vlasti*, In: *Hudební věda*, roč. 17, 1981, č. 2, s. 99-141, + obrazové přílohy; SMOLKA, Jaroslav: *Smetanova symfonická tvorba*, Praha 1984.

doba hvězd, které vyvolávají potřebu diskusí o jejich osobních dispozicích či indispozicích, oblečení, aférách, vztazích, koničkách, honorářích, time buildingu, PR a nikoliv o hudbě samé. Jinými slovy: Zažil jsem konec romantismu v Čechách.

Smetanova *Má vlast* patří dnes spolu s Dvořákovou 9. symfonií, Slovanskými tanci stejného autora a Sinfoniettou Leoše Janáčka mezi nejhranější české skladby doma i ve světě. V Čechách je stále velkým programovým magnetem. Jakýkoliv koncert, kde se interpretuje *Má vlast*, je vždy vyprodán. Nahrávky *Mé vlasti* jsou dlouhodobě nejprodávanějším titulem vážné hudby. Konkuruje mu snad jen nahrávka Vivaldiho *Čtyři ročních období* s Václavem Hudečkem a Rybova *mše vánoční*. Cyklus *Má vlast* byla a je prubířským kamenem každého českého dirigenta. Jejím provedením či nahrávkou jako by vstupoval mezi „skutečné“ dirigenty. Základ interpretačního pojetí ve 20. století vytvořil bezpochyby Václav Talich. Je to pojetí, které zcela konvenuje s jeho chápáním české hudby. Pojetí navýsost muzikantské, promyšlené a ve všech jeho nahrávkách vyzelované, jak je patrné z řady snímků, které se dochovaly od 30. let minulého století. Své pojetí Václav Talich v rámci festivalu Pražské jaro prezentoval dvakrát: v roce 1946 s Orchestrem Národního divadla a poté až v roce 1954 s Českou filharmonií. Do pomyslné diskuse o pojetí vstoupila od počátku 50. let druhá výrazná dirigentská osobnost české hudební kultury 20. století – Karel Ančerl, jehož nahrávky s Českou filharmonií, zvláště z šedesátých let minulého století, patří ke zlatému fondu tohoto orchestru. Od Talicha se odlišoval především v pojetí temp některých částí či pasáží. Václav Neumann, který v roce 1969 nahradil Ančerla ve funkci šéfdirigenta ČF a s tímto orchestrem pracoval až do roku 1991, vytvořil z obou pojetí jakýsi kompromis, který se stal v Čechách na dlouhou dobu normou. Přehlédneme-li, či posloucháme-li nahrávky *Mé vlasti* z období 1970– 1995, které vznikly v Čechách, zjistíme, že se liší pouze v chybách. Nikoliv však v pojetí. Odlišnosti (a svým způsobem i inspirace) lze hledat především v nahrávkách zahraničních, mezi které patří i několikrát realizace cyklu Rafaelem Kubelíkem, který působil mimo Čechy v emigraci trvající více jak čtyřicet let.

I toto zjištění bylo důvodem, proč bylo na začátku roku 1995 zahájeno jednání managementu festivalu Pražské jaro s Roggerem Norringtonem. V té době byl již proslulým dirigentem, který měl za sebou řadu skvělých nahrávek významných děl evropské hudby od baroka po současnost, v kterých dominovala především díla 19. století. Jeho pojetí a interpretace Beethovena, Berlioze a Brahmsa byly vysoce ceněny a mnohostranně diskutovány.⁶ Proto byl vybrán jako interpret, kterému byla svěřena úloha podívat se na Smetanův cyklus symfonických básní bez nacionálního zatížení a v návaznosti na zkušenosti získané interpretací hudby Smetanovi generačně blízké. Pozvání Norringtona a orchestru London Classical Players bylo možné díky poměrně liberálně sestavenému výboru festivalu. Předsedal mu světácky jednající a mediálně známý dirigent Libor Pešek, který sám v roce 1993 vystoupil s *Mou vlastí* na Pražském jaru s orchestrem Royal Liverpool Philharmonic Orchestra, kde působil jako šéfdirigent. Členy byli kupř. dirigent Jiří Bělohlávek, skladatel Jan Klusák, houslista Josef Suk, manager Jiří Štílec, primátor Jan Koukal (který se však nikdy žádného jednání výboru nezúčastnil), dnešní ředitel festivalu

6 Srov. kupř. NORRINGTON, Roger: *Poznámky k interpretaci Beethovena...Brahmsa*, In: *Slovenská hudba*, roč. 18, 1992, č. 1, s.146-149.

a tehdejší ředitel FOKu Roman Bělou, právník Jiří Srstka a několik dalších v zásadě rozumných milovníků hudby. Pochopení pro celý projekt měl i tehdejší ředitel festivalu Oleg Podgorný. Na jaře 1995 přijel Norrington do Prahy, obdržel partituru celého cyklu a do- sažitelné nahrávky Mé vlasti, prošel si v doprovodu gambisty a dirigenta Petra Wagnera město, navštívil Muzeum české hudby, kde mu bylo za bedlivého dohledu pracovníků muzea dovoleno prohlédnout si rukopis díla a navštívil i Dvořákovu síň Rudolfiny, kam bylo provedení koncertu naplánováno. Uvažováno bylo i o sálu na Žofíně, kde došlo k premiéře celého díla, ale vzhledem k nedostatečnému pódiu bylo od této myšlenky upuštěno.

Přípravy festivalu proběhly poměrně v klidu, nicméně již při zveřejnění programu roč- níku 1996, tedy někdy koncem listopadu předcházejícího roku, se objevily první snahy celou myšlenku zpochybnit. Vedeny byly především konzervativními zastánci české tra- dice interpretace a zaměstnanci České filharmonie. Ke skutečné eskalaci emocí však do- šlo až v souvislosti s příjezdem orchestru a jeho zkoušením. Zkoušky navštěvovalo velké množství lidí, kteří patřili buď k příznivcům Norringtonova pojetí – tedy hlavně studenti hudebních škol anebo naopak k odpůrcům – členové pražských orchestrů a etablovaní muzikologové. Ve finále před prvním koncertem docházelo k osobním i telefonickým intervencím na členy sekretariátu a výboru, především na jeho předsedu Libora Peška. Tyto zásahy již byly vedeny jasně formulovaným odsouzením Norringtona, konstatová- ním neprofesionality orchestru a nevhodnosti celého pojetí, které znevažuje zavedenou českou tradici interpretace.

Koncert samotný se odehrál ve zvláštní atmosféře. Běžní posluchači většinou nic netušili a k provedení přistupovali nezaujatě. Horší to bylo s televizním a rozhlasovým přenosem. Televizní přenos uváděl hudební popularizátor Jiří Pilka, který se v podstatě v tradičním slovním úvodu před koncertem nezmínil o tom, že uslyšíme jiné pojetí, ne- objasnil, kdo je Norrington, ani se nezabýval jeho přístupem k dílu. Divákům především shrnul to, co znali již ze základní školy: tedy Krátký nástin obsahu Mé vlasti, jak ho sepsal sám Bedřich Smetana.⁷

Prvá půle koncertu byla lehce nervózní. Orchester hrál velmi dobře, i když pro všechny bylo překvapením, jak odlišné barvy se v některých částech cyklu ozývaly a jak jemně či odlišně zněly některé pasáže. O pauze se však rozpoutaly diskuse i mezi běžnými poslu- chači na chodbách Rudolfiny.

O přestávce koncertu byl festivalový výbor, VIP hosté a dirigent koncertu přijat tra- dičně prezidentem republiky ve vyhrazeném salóňku. Před příchodem Norringtona se dostavil předseda festivalového výboru Libor Pešek, vyděšený intervencemi odpůrců projektu a s nervozitou a nehraným patosem přednesl krátkou destruktivní řeč, v které zhanobil dirigenta i orchestr, zmínil, že měl být raději pozván orchestr z Karlových Varů a nabídl prezidentovi republiky svoji funkci k dispozici⁸. Nutno dodat, že Václav Havel re- agoval zcela stoicky. Řekl pouze: „...myslíte?“. Přítomný hradní kancléř a bývalý muzikolog

7 Srov. kupř. Katalog MHF Pražské jaro 1996, Yveta Kolářková (ed.), Praha 1996; LUDVOVÁ, Jitka: Smetanova Má vlast v historii, průvodní slovo v programové brožuře ke koncertu 12. a 13. května 1996 MHF Pražské jaro.

8 Předsedu festivalového výboru jmenoval ministr kultury.

Ivan Medek, k tomu pouze stručně dodal: „... jsem jiného názoru“. A pak již do místnosti, v které bylo možné vzdych krájet, vstoupil Norrington. Jednoduše se pozdravil s prezi- dentem a v předtuše myšlenkové neshody s některými přítomnými raději záhy prostor opustil s lehkou anglickou noblesou.

Zbytek koncertu proběhl standardně. Nicméně publikum nebylo zcela spokojené, což se projevilo na průměrných ovacích. Má vlast zněla opravdu jinak a odlišně od tradice. Festivalový katalog a koncertní program, jak už jsme zmínili, byly připraveny velice peč- livě a invenčně.⁹ Obsahovaly mj. i rozhovor s Norringtonem, který v něm vysvětloval svůj přístup k dílu a jeho interpretaci. Velice rozumně v něm uvedl i tuto jednoduchou, ale principiální myšlenku: „Bylo by smutné, kdyby hudba měla být prováděna pouze těmi, kteří mají stejnou národnost jako skladatel! To by žádný český dirigent nebo pěvec nemohl nikdy interpretovat Mozarta, Beethovena či Rossiniho! Hudba toho či onoho národa je mezinárodní, podobně jako jeho kuchyně nebo humor a my je máme rádi, tak jako se těšíme ze společnosti jeden druhého. Když diriguji Mou vlast, snažím se, aby skutečně byla mou vlastí. Pokud jde o vlastenectví, které motivovalo Smetanu a jeho současníky, snadno jej chápou mnozí z nás, kteří jsme byli ohrožováni sousedními zeměmi. Toto je jádro, stěžejní téma Mé vlasti a je jasně vyjádřeno v hudbě, a proto i provedení musí být postaveno na této ideji.“¹⁰

Dny, které následovaly po Norringtonovu provedení, byly naplněny emocemi, dis- kusemi, výkřiky obdivu i výhrůzkami. Libor Pešek nakonec našel svoji rovnováhu a v te- levizním vystoupení v tzv. Jednadvacítce necelý týden po zahajovacím koncertu se Norringtona zastal. Reakce publicistů v denním tisku byly různorodé. Většinou využili toho, že nabídnuté pojetí jim umožnilo vyjádřit alespoň nějakou myšlenku, což nebylo samozřejmě u koncertů v uplynulých desetiletích. Komentáře tradičních recenzentů v hudebních periodikách byly povětšinou psány tak, aby nikoho na jakékoli straně dis- kuse nepobouřili.

Našli se však zarytí odpůrci a jejich nevole byla patrná ještě dlouhou dobu.¹¹ Kritici našli svoje uplatnění především na stránkách periodika Hudební rozhledy, v kterých byly publikovány dva zásadní příspěvky: kritika Miloše Pokory, který hodnotil provedení jako „ztotožnění romantické hudby s archiválií, zaměnění muzikologické sondy za umění“¹² a tvrdé nemilosrdné odsouzení Jarmila Burghausera nazvané Tyranie snobismu.¹³ Druhé zavedené pražské hudební periodikum Harmonie bylo i vzhledem k svému liberálnímu

9 Editorkou byla Yveta Kolářková.

10 Srov. Katalog MHF Pražské jaro 1996, Yveta Kolářková (ed.), Praha 1996. K Norringtonovu pojetí srov. i NORRINGTON, Roger: Smetana Má vlast, průvodní slovo k CD, Veritas, Virgin Classics Ltd. 1997.

11 Osobně jsem zažíval projevy nesouhlasu především ze strany praktických orchestrálních hráčů ještě dvě desetiletí.

12 POKORA, Miloš: Orchestry z Londýna, Budapešti a Ostravy, In: Hudební rozhledy, roč. 49, 1996, č. 7-8, s. 4-5.

13 BURGHAUSER, Jarmil: Tyranie snobismu, In: Hudební rozhledy, roč. 49, 1996, č. 7-8, s. 19-22. Podčarovou zmínku si zaslouží i skutečnost, že časopis Hudební rozhledy umístil k reflexi Norringtonova koncertu i dirigentovu fotografii, na které tento umělec nevypadá příliš důstojně. Záměr? Náhoda? Tradiční mediální trik? Z Burghauserova textu je pak zcela zřejmé, že autor textu na koncertě nebyl a vše hodnotil pouze na základě televizního přenosu.

vztahu k autentické interpretaci velkorysejší. Nicméně titulek reflexe Norringtona od Petra Vebra nazvané Naše a jejich vlast a komentář Lukáše Hurníka Norringtonova Vlast nevěstily nic dobrého.¹⁴

Přes odpor orchestru ČF, velké části muzikologické obce, řady hudebních referentů a i části veřejnosti¹⁵ však Norringtonovo provedení naplnilo smysl, který byl sledován. Norrington společně s orchestrem pokračoval z Prahy do dalších evropských měst, v kterých hrál Smetanovu *Mou vlast*. Na závěr turné pak natočil CD pro firmu Virgin Classics – *Veritas*.¹⁶ Inspiroval tak mj. i další evropské dirigenty, především k tomu, aby začali dávat *Mou vlast* jako celovečerní program. Po desetiletí byly totiž koncertně z *Mé vlasti* hrány v zahraničí jen vybrané části, především *Vltava*. *Má vlast* se tak postupně stala více skladbou světovou a zároveň i skladbou, která nabízí různé pojetí interpretace. Již nikdy se neobnovila tradice výlučnosti a monopolu České filharmonie na zahajovací koncert Pražského jara. Při této příležitosti se začaly střídát orchestry, dirigenti a začalo se měnit i pojetí.¹⁷ V letech následujících po tomto provedení se cyklus počal výrazně více prosazovat na světových pódiiích a dnes je chápán, a to i v Čechách, jako dílo nikoliv úzkostlivě české, vyžadující v Čechách narozeného dirigenta a český orchestr. Padla i představa, že nečeské publikum nebude cyklu rozumět, protože jeho program je přespříliš spjatý s českou historií. Mě osobně těší, že počet kompletních provedení ve světě roste, stejně jako i množství nahrávek. Myslím, že ve svém výsledku byl celý projekt dobrou službou české hudbě i samotnému Bedřichu Smetanovi.

Norrington podnítil však i české dirigenty. Patrné je to především na některých mladších dirigentech, jako je kupříkladu Marek Štryncl, který se věnuje se souborem *Musica Florea* i dílu Antonína Dvořáka.¹⁸ Skrytě, či spíše nepřiznaně však inspiroval nejspíše i Jiřího Bělohlávka. Ten se jako člen výboru vůbec nezapojil do diskusí následujících po pražském Norringtonově vystoupení. Nicméně s rozumným časovým odstupem ohlásil na ročník 1998 festivalu Pražské jaro provedení Beethovenovy deváté symfonie s komorní filharmonii a komorním sborem.¹⁹ Tento koncert byl již přijat bez bouřlivých diskusí či polemik.

Duo cum faciunt idem, non est idem.

14 VEBER, Petr: Naše a jejich vlast, In: *Harmonie*, roč. 3, 1996, č.7, s.3; HURNÍK, Lukáš: Norringtonova vlast, In: *Harmonie*, roč.3, 1996, č.7, s.3.

15 Srov. i zvláštní komentář v reflexi historie festivalu Pražské jaro: MATZNER, Antonín a kol.: Šedesát Pražských jar, Praha 2006, zvl. s. 348:

16 Smetana, *Má vlast*, R. Norrington, London Classical Players, CD, *Veritas*, Virgin Classics Ltd. 1997.

17 Srov. přehledné heslo Zahajovací koncert Pražského jara, kde je i přehledná tabulka orchestrů a dirigentů: http://cs.wikipedia.org/wiki/Zahajovac%C3%AD_koncert_Pra%C5%BEsk%C3%A9ho_jara.

18 Srov. kupř. A. Dvořák: *Symphony No.7 and No. 8*, Marek Štryncl & *Musica Florea*, CD, Arta Records 2009; IMF Dvořákova Praha, Festivalová Overtura, A. Dvořák, 1. symfonie, Marek Štryncl & *Musica Florea*, Zlonice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 79. 2014.

19 Zvuková i obrazová nahrávka Norringtonova koncertu je dosažitelná na: SMETANA, Bedřich: *My Country*, London Classical Players, Sir Roger Norrington, 12th May 1996, VHS, BVA International.